

ТРАДИЦІЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА У ТВОРЧОСТІ ДНІПРОВОЇ ЧАЙКИ

У статті розглядається творчість Дніпрової Чайки, зокрема аналізуються окремі твори, що продовжують і розвивають творчі традиції Т. Шевченка.

Ключові слова: *романтична балада, образи-символи, епітет, порівняння, еліipsis, вірш-тестамент, псалми.*

В статье рассматривается творчество Днипровой Чайки, в частности, анализируются отдельные произведения, которые продолжают и развивают творческие традиции Т. Шевченко.

Ключевые слова: *романтическая баллада, образы-символы, эпитет, сравнение, эллиipsis, стихотворение-тестамент, псалмы.*

The article deals with literary work of Dniprova Chaika, it contains the analysis of several poetic works which continue and develop the poetic traditions of T. Shevchenko.

Key words: *romantic ballad, symbolic image, epithet, comparison, ellipsis, testament poem, psalm.*

У другій половині XIX століття в українській художній культурі існував не лише напрямок, який мав назву "Шевченкова школа", а й культ поетичного слова митця. Під його впливом перебувало багато українських письменників, серед них і Дніпрова Чайка, для якої Т. Шевченко – це той поет, який зумів розбудити поетичні струни в її душі і надихнув до літературної творчості. Він був для письменниці взірцем для наслідування, і його спадщина відіграла значну роль у розвитку її художніх смаків і поетичного стилю. "Я зазнайомилася з Тарасом Шевченком, – зазначала згодом Дніпрова Чайка. – Перше всього попались мені "Гайдамаки" маленькою книжечкою-метеликом, а потім його пісні, а потім "Кавказ" в рукописі. Нічого й казати, що все це... було вивчене напам'ять і дало таку спрагу до його творів і охоту наслідувати" [2, 7]. Вона намагалася у своїх творах передавати мотиви, художні засоби, образні знахідки, які були репрезентовані у віршах й поемах великого українського письменника.

Наукових розвідок щодо впливу Шевченкового художнього світу на творчість письменниці досить мало. Проте це питання частково розглядалося українськими літературознавцями: Р. Шевченком, О. Килимником, І. Немченком, Я. Голобородьком. Слід зазначити, що ці дослідження досить загальні й не систематизовані. Мета цієї статті – відтворити цілісну картину, яка б показала місце творчості Т. Шевченка у формуванні світогляду Дніпрової Чайки, а також здійснити аналіз окремих її творів, які за жанром, темою, мотивами та ідейним спрямуванням подібні до Шевченкових. Матеріалом для

дослідження слугували такі балади та поезії Людмили Березіної, як "Вісточка", "Мати", "Русалка", "Як помру – то не ховайте...", "Знову чайкою літаю", "Пізно!", "Над річкою під вербами сиділи...", "Казка", що перегукуються з баладами, поемами та поезіями Т. Шевченка: "Причинна", "Наймичка", "Русалка", "Як умру, то поховайте...", "До Основ'яненка", "Псалми Давидові", "Сон", "Кавказ".

Поетеса завжди апелювала до незабутнього слова Т. Шевченка. Про це свідчать такі її твори: "Роковини" – "Як сиротина одинока..." (1884), "Тарасова думка" (1884), "Думка. Перед портретом Т. Шевченка" (1883).

Для Дніпрові Чайки Т. Шевченко – це той "святий", котрий щороку прокидається з могили над Славутичем ("Роковини" – "Як сиротина одинока..."), аби пересвідчитися, чи перевелись нарешті людці, які страждають мізантропією та українофобством. Авторку гнітюче вражає той стан, за якого могила світоча стоїть, "як сиротина одинока", не знаходячи природного відгуку в збайдужілих душах нащадків, позбавлених найшляхетнішого почуття любові до своєї землі, шани до визначних діячів минулого. У вірші "К портрету Лермонтова" (1884) поетеса наголошує, що Т. Шевченко оспівав страждання України. Взявши епіграфом до поезії "Тарасова думка" (1884) слова з вірша "І день іде, і ніч іде...", письменниця прагне спроектувати пекучі болідуми Т. Шевченка про очікування "апостола правди і науки" на сучасне їй суспільство і врешті-решт приходять до висновку, що явного прогресу не відбулося. Поезія "Думка. Перед портретом Т. Шевченка" є емоційним сплеском, викликаним бажанням авторки побачити консолідацію своєї нації на шляху до визволення з-під ярма.

Дослідження ранньої творчості письменниці свідчить, що вона рясніє романтичними образами, елементами та літературними знахідками раннього доробку Т. Шевченка. (Такі її твори, як "Вісточка", "Русалка", "Мати", жанрову генезу яких пов'язуємо насамперед із відомими зразками Шевченкової ліри: "Причинна", "Катерина", "Наймичка", "Русалка".)

Твір Дніпрові Чайки "Вісточка" (1883–1884), що увійшов до одеського альманаху "Нива" (1885), розпочинається такими рядками:

*Реве вітер серед плавні,
Верболіз ламає,
По Дніпріві, наче віці,
Хвилі наганяє... [4, 24].*

Ці рядки ніби перегукуються зі знаменитими Шевченковими:

*Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,*

*Додолю верби гне високі,
Горами хвилю підійма* ("Причинна") [11, 15].

Змальовується розгорнутий романтичний пейзаж: розбурхане Дніпро в нічну негоду, рев великої ріки, свист і завивання вітру, скрип дерев. Використання обома письменниками картин природи підпорядковано одній меті: передати лихі передчуття, гнітючий настрій, який пов'язуємо насамперед із героями творів. У поетеси – це загибель рибалки Левка, у Т. Шевченка – смерть закоханої пари. Природа у баладах грізна і мінлива. Вона ніби живе одним життям з людиною: то співчуває їй, то насміхається над нею.

Так, наприклад, образ вітру в баладі "Вісточка" Дніпрової Чайки присутній упродовж усього твору. Він нібито є провісником горя, яке причаїлось і чекає свого часу: *"Віс вітер? Що він несе – Чи щастя, чи горе?", "Нема батька, та й не буде, Тільки вітер скиглить..."; "Чого вітер це так плаче? Чого серце ниє?"* ("Вісточка") [4, 24].

У Т. Шевченка природа затихає, заспокоюється, затамовує подих, навіюючи лихі передчуття: буря вщухає, Дніпро *"не гомонить"*, вітер *"ліг біля моря одпочить"*, місяць *"сяє; І над водою, і над гаєм"* ("Причинна") [11, 17]. Все кругом мовчить, ніби заніміло. Створюється настрій таємничості й несподіваності.

Балади двох письменників відзначаються глибоким драматизмом, сюжети розгортаються напружено і мають трагічний кінець. Так, Дніпрові Чайка, послуговуючись засобом художнього паралелізму, відтворює безмежну розпуку, що охопила душу жінки: *"Реве вітер, аж до хвилі Верби нахиляє – Бідну вдову люте горе Додолю згинає"* ("Вісточка") [4, 24].

У Т. Шевченка герой балади ніби не устами, а самим серцем промовляє: *"За що ж вони розлучили Мене із тобою?"* ("Причинна") [11, 19].

Загибель мореходи і тугу вдови Параски авторка подає суто романтичною манерою з використанням відповідної атрибутики: *"погибшу душу"* Левка *"співа Чорне море"*, *"Стогне вітер, чайка скиглить, Серце надриває, – Бідна вдова з сиротами Долю проклинає..."* ("Вісточка") [4, 26].

Т. Шевченко смерть своєї героїні зображує у дусі народної фантастики, надаючи картині казковості та феєричності: русалоньки взяли дівчину *"Та й залоскотали..."*, *"А дівчина спить під дубом При битій дорозі"*. Природа ніби прокинулася від казкового сну і по лісу розповсюджує новину: *"Пішов шелест по діброві; Шепчуть густі лози"* ("Причинна") [11, 18].

Спільною характерною особливістю у викладі подій у творах є те, що Дніпрові Чайка, як і Т. Шевченко, не прагнула до конкретизації та визначеності; вони обоє не вдавалися до індивідуалізації персонажів та змалювання соціального оточення. Використовуючи народ-

ну фантастику, яскраві картини природи, письменники відтворили страждання і загибель знедолених простих людей в тому суспільному середовищі, в якому вони перебували. Також слід зауважити, що світ фантастики, використаний авторами у творах, виступає не як самоціль, не як об'єкт замилювання, а як засіб зображення, як поетичне тло, на якому розгортаються події, взяті з реальної дійсності.

Балада Людмили Березіної "Вісточка", як і Шевченкова "Причинна", відзначається багатством і різноманітністю художньо-зображувальних засобів, які здебільшого пов'язані з народними джерелами. Саме жанр романтичної балади, її глибокий ліризм і фантастика зумовили широке звертання поетів до народнопісенної образності й символіки. Передусім із народної творчості письменники перейняли численні образи-символи (голуб – чоловік, парубок; голубка – жінка, дівчина; пугач – віщун нещастя, смерті).

Змальовуючи вдачу шкіпера Левка, поетеса послуговується такими образами-символами: *"Коло жінки-любки шкіпер, Як голуб, воркує, Та синочків-чорнобривців Годує, пестує..."* ("Вісточка") [4, 24]. Негативне ставлення сусідок-любок до Параски, які заздрили добротному життю жінки, авторка розкриває у таких рядках: *"Годі тобі панувати; Забувай голубко, Як пізенько уставати, Раненько лягати..."* ("Вісточка") [4, 25].

До символізації вдавався й Т. Шевченко. Ось як, наприклад, поет відтворює трагічне становище своїх героїв: *"Чи винна ж голубка, що голуба любить? Чи винен той голуб, що сокіл убив?"* ("Причинна") [11, 16].

Щоб передати передчуття нещастя, смерті, письменники використовують образ сича. Наприклад, у Дніпровій Чайки: *"...прилетіла Вісточка проклята Сірим пугачем з-за моря"* ("Вісточка") [4, 25], у Т. Шевченка – *"Сичі в гаю перекликались, Та ясен раз у раз скрипів"* ("Причинна") [11, 15].

Дослідження балад двох письменників показало, що вони багаті на так звані постійні епітети (*"сивий місяць"* у Людмили Березіної, у Т. Шевченка – *"блідий місяць"* тощо).

Порівняння у поетів здебільшого вживаються в описах природи. Про це яскраво свідчать рядки, взяті з балади Дніпровій Чайки: *"Сивий місяць, наче чабан, Виглядає з хмари"* ("Вісточка") [4, 24]. У Т. Шевченка – *"І блідий місяць... неначе човен... То вирунав, то потопав"* ("Причинна") [11, 15].

Наслідуючи манеру письма великого майстра слова, Дніпрова Чайка насичує свою баладу слуховими та звуковими образами. Наприклад, *"реве вітер", "реве завірюха", "вітер скиглисть", "стогне вітер"*.

Тонко відчував різноманітні звуки в природі Т. Шевченко. Катерина Юнге (Толстая) у своїх спогадах писала: *"Ніхто не був таким вразливим до чар природи, як Шевченко"* [12, 839]. І справді, вся його

балада "Причинна" сповнена звуків природи ("реве та стогне Дніпр", "ясен раз у раз скрипів", "шепчуть густі лози").

Багато спільного у письменників й щодо використання засобів поетичного синтаксису. Так, наприклад, відтворюючи хвилювання, неспокій Параски, авторка свою розповідь наснажує риторичними запитаннями: "Чи з гори, чи з моря Віє вітер? Що він несе – Чи щастя, чи горе?" ("Вісточка") [4, 24]. Також до цього засобу вдається й Т. Шевченко, за допомогою якого передає убоління за людину, великий жаль до знедоленої дівчини: "Кого ж сиротина, кого запитає, / хто їй розкаже, і хто теє знає, Де милий ночує... Чи, може, з другою, другу кохає, Її, чорнобриву, уже забуває?" ("Причинна") [11, 16].

Ліричну недоговореність, різку зміну в настроях своїх героїв Дніпрова Чайка виражає засобом умовчання: "– Бо ж мій! Пізнала! Близь Дунаю... близь Дунаю... Та й додолу впала" ("Вісточка") [4, 25]. Цей художній прийом використовує і Т. Шевченко: "Ось і дуб той кучерявий... Вона! Боже милий!" ("Причинна") [11, 18].

Щоб розкрити глибоке збудження, розпач, гострі психологічні нюанси своїх літературних персонажів, письменники вдаються до такої синтаксичної фігури, як еліпсис. Наприклад, у Дніпрові Чайки: "Чорне море закипіло, Дметься Дніпр горою, – Не одну сердешну жінку Зробить удовою..." ("Вісточка") [4, 24]. У Т. Шевченка: "Зареготавсь, розігнався – та в дуб головою!" ("Причинна") [11, 19].

Різкі розходження між бажаннями і сподіваннями героїв та сумною дійсністю письменники стверджують низкою заперечень та антитез: "Вже не нічку, вже й не другу Реве завірюха..." ("Вісточка") [4, 24]. У Т. Шевченка: "Не вернеться чорнобривий Та й не привітає, Не розплете довгу косу, Хустку не зав'яже" ("Причинна") [11, 16].

Балада "Вісточка" Дніпрові Чайки написана коломийковим розміром, який, як відомо, був поширений у Т. Шевченка під впливом усної поезії:

*Реве вітер серед плавні,
Верболіз ламає,
По Дніпрові, наче вівці,
Хвилі наганяє... [4, 24].*

Порівнюємо з Шевченковою "Причинною":

*В таку добу під горою,
Біля того гаю,
Що чорніє над водою,
Щось біле блукає [11, 15].*

Зразком високої моралі й людяності, вершиною щонайчистіших почуттів і помислів є балада Дніпрової Чайки "Мати" (1889). Твір народився, на думку одного з дослідників творчості авторки І. Немченка, під впливом народної пісні "Ой у городі та й Одесі...", записаної молодю поетесою в Дніпровському повіті Таврійської губернії. У фольклорному варіанті героїня, що стала покриткою, з відчаю йде на злочин: власну дитину топить у річці. Антиподом народнописанного образу матері-вбивці є дівчина "безталанна, що долю згубила" ("Мати") [4, 36]. Балада за своїм змістом і провідним пафосом дуже подібна до поеми Т. Шевченка "Наймичка". У центрі цих двох творів по-новому осмислюється доля жінки-покритки. Письменники акцентують на самопожертві матері заради дитини. Героїня балади "Мати", подібно до Шевченкової Ганни ("Наймичка"), не відбирає у своєї дитини життя, а вирішує всю себе віддати їй: *"Для тебе, дитинко, Жити повинна я, жить, не вмирать!"* ("Мати") [4, 37]. Ганна ж у поемі "Наймичка" до кінця свого життя молилася за долю і здоров'я свого сина. Вона завжди була поруч, опікувала його материнською любов'ю та ласкою: *"Сама не з'їсть і не дог'є, Його нагодує", "прокинеться, ворухнеться – То вона вже скочить, І укриє, й перехрестить, Тихо заколише..."* ("Наймичка") [11, 276].

Твір "Мати" відзначається глибоким драматизмом. Особливо це розкривається у найбільш напружений момент вибору і душевних переживань дівчини. Серце жінки змучене, душа пройнята гірким горем. Але враз внутрішній світ ліричного героя наповнюється почуттям материнства, людяності, яке *"росте... Ширше... ясніше... всю душу сповнює..."* ("Мати") [4, 37]. Героїня твору стає рішучою у своїх діях, її не лякає ні людський осуд, ні муки, ні гріх перед Богом. На відміну від Ганни у Т. Шевченка, "безталанна" не приховує свого материнства, а вбачає в ньому вияв своєї людської гідності: *"Пізно од річки не дівчина хибка, – Твердая мати йшла, В серці гарячим великою силу Миру назустріч, як прапор, несла"* ("Мати") [4, 37].

В основі творів Дніпрової Чайки "Мати" та Шевченкової "Наймички" лежить мотив зради в коханні, який переплітається з мотивом гріха й покаяння. Так, дівчина-покритка, яку *"милий ізрадив, покинув"*, у баладі Людмили Березіної за мить до самогубства усвідомлює: *"Душу невинну я хочу згубить: Батьківський гріх, я, грішніша я мати, Хочу в дитині скарать!"* ("Мати") [4, 37]. І це відвертає її від здійснення злочину, кличе на шлях милосердя і людяності, мук і терпіння. У поемі "Наймичка" Ганна свій материнський гріх спокутувала протягом усього життя. Свою розраду вона шукала в молитвах та вірному служінню Богу. Жінка сама прирекла себе на муку бути поряд із сином і не мати права зізнатись йому. Лише смерть змушує Ганну сказати своїй дитині, що вона не наймичка, а його матір: *"Прости мене! Я каралась Весь вік в чужій хаті... Прости мене, мій*

синочку! Я... я твоя мати" ("Наймичка") [11, 282]. Таким чином, ніби очистила свою душу від гріха, який скоїла молодою.

Твори українських письменників багаті на яскраві змальовання вірувань, народних обрядів та звичаїв. Зокрема, у баладі Дніпрової Чайки описується обряд весілля. У Т. Шевченка – обряд хрестин і весілля Марка. Для глибокого й повнішого розкриття душі своїх героїнь письменники широко використовували рядки українських пісень. Так, у баладі "Мати" героїня звертається до образу річки: "*Річко, сестрице, прийми моє горе, На моє тіло, неси його в море...*" [4, 37]. Дівчина у творі "Наймичка" розмовляє з туманом: "*Ой тумане, тумане – Мій латаний талане! Чому мене не сховаєш Отут серед лану?*" [11, 270]. Твори відзначаються народністю, лаконічністю, широким світоглядом, який виріс із національної суті великих українських письменників.

Синтез романтичних і реалістичних елементів пропонує поетеса і в баладі "Русалка" (1893). Русальні мотиви не раз варіювалися у творах польських, російських, українських романтиків (А. Міцкевич – "Рибка", О. Пушкін – "Русалка", М. Гоголь – "Утопленниця", М. Маркевич – "Русалки"). Цей фантастичний образ вабив й багатьох сучасників поетеси – Я. Щоголева ("Лоскотарки"), С. Воробкевича ("Русалка Черемша"), Т. Бурдуляка ("Русалка"), Хр. Алчевську ("Німфа"). Неодноразово народні повір'я про русалок використовував у своїх баладах Т. Шевченко ("Причинна", "Утопленна", "Наймичка", "Русалка").

Цей міфологічний образ здебільшого служив для змальовання і розвитку любовного конфлікту. Дніпрової Чайки, як і Т. Шевченко, цьому образу надає глибокого значення: він виступає головним засобом викриття дисгармонійної дійсності. У Т. Шевченка русалки – це діти покриток, яких матері топили у річці. Дніпрової Чайки, змальовуючи русалчин світ, послуговуючись засобом протиставлення, показала життя, яке вільне, щасливе, на відміну від існування людей. Русалка веде розмову з українським людом, закликає покинути грішну землю і запрошує до житейського моря, яке не знає ні кайданів, ні мурів. Проте подібне світовлаштування незрозуміле людям. Вони більше цінують "*землю брудну*", аніж "*вільнеє море*" з його принадами.

Дослідження творів письменниці доводить, що до теми моря вона зверталася неодноразово. Про це свідчать такі її поезії в прозі: "Морське серце", "Хвиля", "Дівчина чайка", що увійшли до циклу "Морські малюнки", а також поезії "Хвиля", "Гралася в морі". Слід зауважити, що почати море в її поезіях виступає символом сили, спокою і могутності українського народу.

Ясна річ, Дніпрової Чайки як митець зростала під впливом українського фольклору. Звідси тяжіння авторки до народнопісенної стихії

["Пісня" ("Закувала зозуленька..."), "Пісня" ("Ой, чого я наробила..."), "Лиха моя недоленька", "На лимані"].

Аби висловити свої найпотаємніші, найсокровенніші помисли, поети нерідко вдавалися до написання віршів-тестаментів. Свою поезію Дніпрова Чайка назвала "Як помру – то не ховайте...", що прозоро перегукується зі знаменитим "Заповітом" Т. Шевченка: "Як умру, то поховайте...". Авторка прохає поховати її на лоні прекрасної природи, подалі від штучності й фальшу, біля бунтівного моря, аби *"крізь сон смертений чулась Пісня волі, пісня сили"* [4, 70]. Найдраматичнішим для співця-громадянина, на думку Дніпрової Чайки, є даремно згаяне життя, нереалізовані наміри щодо позбавлення уярмленого народу ганебного рабства. Митець не може бути щасливим у час всенародного лиха, адже він є невід'ємною частиною зневаженого й пригнобленого поспільства.

Мотив відродження української нації як рівної серед рівних у світлі Шевченкових заповітів про "сім'ю вольну, нову" звучить у вірші поетеси "Думки мої бідні..." (1904). Авторка констатує переконаність співвітчизників у тому, що серед інших етносів *"ясним самоцвітом Заблисне над світом Нам напис Ясний: Україна!"* [5].

Мотиви палкої любові до свого народу простежуються у таких поезіях Людмили Березіної, як "Україно моя мила, краю пам'ятливий...", "Знову чайкою літаю", "Пізно!", "Молитва", "Сестрицям-українкам". Ці твори цілком суголосні патріотичним віршам Т. Шевченка: "Мені однаково" (1847), "Я не нездужаю" (1858), "І виріс я на чужині" (1848), "Розрита могила" (1843), "І мертвим, і живим..." (1845). Дніпрова Чайка в той час, коли українська мова, письменство, культура переслідувалися, коли існувала загроза для самого буття українського етносу, утверджувала права українців на гідне життя, славу історію, щасливу долю. Відмова від служіння рідному краю для письменниці – найтяжчий гріх. Так, у поезії "Пізно!" вона таврує відступників, вважає великим грішником того, хто заради кар'єри, чиновницьких забаганок, царських нагород проміняв душу: *"Навіть рідну мову Кинув, занехає"* [4, 30]. На переконання Дніпрової Чайки, він не матиме спокою навіть *"ї в труні"*, бо *"не хтів служити Рідній стороні"* [4, 30].

У поезії "Знову чайкою літаю..." письменниця оспівує козацьку звитягу та звеличує Запорозьку Січ. Продовжуючи традиції Т. Шевченка, Дніпрова Чайка засуджує інертність і безпам'ятство земляків, їхній відрив від духовного спадку свого народу і вірить у те, що історичні здобутки України мають пробудити гідність, національну свідомість українців. За словами Т. Шевченка, минуле – безсмертне, у ньому слава України.

Використовуючи біблійну символіку, Дніпрова Чайка проводить паралелі між минулим і теперішнім. Поетичною інтерпретацією ві-

домих рядків із Давидових псалмів про поневір'яння іудеїв у вавілонському полоні є вірш "Над річкою під вербами сиділи..." (1896– 1897). Продовжуючи біблійні мотиви Т. Шевченка, Дніпрова Чайка вірить у торжество справедливості, у відродження сплюндрованої рідної землі. Героїня поезії – жінка, яка заводить "великий голос- плач" за втраченою волею та зруйнованою батьківщиною. Вона закликає своїх співвітчизників очистити душу "од гріхів нових" і вибудувати в серці прообраз нового світу – світу духовності й волі: "І лиш тоді, коли засяє він у серці, Простуйте сміливо в руйновану країну / Камні мертві тим духом оживіть" [4, 104].

Наслідуючи сатиричні традиції Т. Шевченка ("Сон {Комедія}", "Кавказ", "І мертвим, і живим...", "Царі"), поетеса надає своїй ліриці початку ХХ ст. нових відтінків. Особливу увагу в цьому ракурсі привертає її поезія "Казка" (1900), в якій ідеться про національно-визвольний виступ співвітчизників як про реальність, як про подію, що вже відбувається на очах авторки. Використовуючи алегоричні образи двох братимів, Дніпрова Чайка простежує еволюцію взаємин між царською Росією та козацькою Україною від часу так званого "возз'єднання" до перетворення своєї країни на колоніальний придаток до імперії Романових. Закінчується твір оптимістично: герой із покидька перетворюється на мужню людину, борця, гіганта, що розриває страшні пута, внаслідок чого залунав по країні дзвін розбитих кайданів. І хоча ще скрізь пітьма, але душа вже незакута, вільна.

Отже, проаналізувавши поезії Дніпрової Чайки, ми переконалися, яким потужним був вплив Т. Шевченка на творчість письменниці: її творча манера, особливості конструювання художніх образів, естетичного світобачення, арсенал образотворчих засобів близькі до шевченківських. Завдяки цьому та, безперечно, власному таланту їй вдалося у своїй творчості сконденсувати все життя народу: його заповітні думи та прагнення, славне, героїчне, хоч і гірке, минуле.

1. Боженко М. Балади Т. Г. Шевченка і вивчення їх у школі. – К., 1966.
2. Відділ рукописів Національної наукової бібліотеки ім. В. Вернадського. – Ф. X. – № 34906. – Арк. 7. 3. Голобородько Я. Поетична тональність Дніпрової Чайки // Українська література в загальноосвітній школі. – 2001. – № 6. 4. Дніпрова Чайка. Твори: Т. 2 / Редакція й передмова Романа Шевченка. – Харків, 1931. 5. Дніпрова Чайка. Думки мої бідні... // Голос Таврії. – 1991. – № 23. 6. Історія української літератури ХІХ століття: У 2 кн. – Кн. 1 / За ред. акад. М. Г. Жулинського. – К., 2005. 7. Килимник О. Дніпрова Чайка // Радянське літературознавство. – 1958. – № 3. 8. Немченко І. Поезія Дніпрової Чайки: [монографія]. – Херсон, 2002.
9. Огієнко І. Тарас Шевченко / Упоряд., авт. передмови і коментарів М. С. Тимошик. – К., 2003. 10. Пінчук В. Дніпрова Чайка. Життя і творчість: [монографія]. – К., 1984. 11. Шевченко Т. Кобзар / Вступ. ст. О. Гончара; приміт. Л. Кодацької. – К., 1985. (Вершини світового письменства, том 50). 12. Юнає К. Спогади про Шевченка // Вісник Європи. – 1883. – № 8.